

**III КОНГРЕС СОЦІОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ
“НОВІ НЕРІВНОСТІ – НОВІ КОНФЛІКТИ: ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ”
(підсумки роботи)**

Соціологічна спільнота України протягом останнього півдесятиліття зустрілася з викликами, що аж ніяк не передбачалися нею заздалегідь. Ці виклики у своїй системності та взаємопов’язаності призвели до того, що наукова комунікація суттєво ускладнилася.

Соціологічні конференції, форуми та зустрічі колег проводилися незупинно, однак про великі вузли комунікації (особливо у режимі відкритого функціонування, коли б соціологи з різних міст, регіонів і навіть країн з’їжджалися в одному місті або ВНЗ з метою безпосереднього обміну досвідом, результатами дослідження, своїми болями та подіями в житті) не йшлося.

Тому III Конгрес САУ, який відбувся 12–13 жовтня 2017 р. на базі Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, став помітною подією для української соціології. Понад 300 учасників з інших міст України, близько 50 гостей з ближнього та далекого зарубіжжя, більше ніж 500 заявок на участь, опублікований збірник тез та два провідних соціологічні видання нашої країни (Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна “Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи” та “Український соціологічний журнал”), у яких були опубліковані статті учасників Конгресу, – все це могло б бути формально-структурними параметрами звіту про проведення Конгресу.

Проте набагато важливішим є змістовний вимір – робота, що була проведена в межах 30 секцій, круглих столів та інших заходів Конгресу. Чимала частина з них була присвячена нестандартним, специфічним, подекуди неочікуваним постановкам проблем, темам, дослідницьким (пара)доксальним пошукам.

Камертоном для цієї симфонії співпраці стало пленарне засідання, на якому з доповідями виступили академік В.С. Бакіров (“Соціальна нерівність: нові виклики”), академік Е.М. Лібанова (“Нерівність в Україні: причини та наслідки”), професор П. Тамаш (“The Future of Work in Eastern Europe; Survival in Low Tech Ghettos”), професор О.Д. Куценко (“Суспільство нерівних: суперечності та виклики комплексних соціальних нерівностей”), професор Н.Й. Черниш (“Соціологія до і після Трампа”), поставивши низку вкрай гострих, актуальних і болючих питань щодо соціальних нерівностей, способів їхнього дослідження, тенденцій актуалізації та навіть статусу, а також статусу сучасної соціології¹.

З питань, на яких було наголошено в доповіді професора Н.Й. Черниш, відбулася цікава дискусія, в якій взяли участь професор Є.І. Головаха (Київ), професор Д.Г. Ротман (Мінськ, Білорусь), доцент В.С. Магун (Москва, Росія), професор П. Тамаш (Будапешт, Угорщина), професор Л. Корпорович (Краків, Польща).

¹ Тези доповідей та виступів учасників III Конгресу САУ “Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання”. 12–13 жовтня 2017 р. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна. 2017. С. 5–14.

Справжній синтез класичності й інноваційності, академічності та неформальної пошуковості був здійснений у межах роботи секцій і круглих столів. Прикладом для цього став запропонований почесним викладачем Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна І.Д. Ковальновою круглий стіл “Проблема дому в соціології та мистецтві. Діалог. Методика викладання”, який модерували професор І.Д. Ковальова, професор О.Я. Даниленко, професор А.О. Лігачова та старший викладач О.С. Зубарев. Як зауважують організатори круглого столу, він пройшов у жвавій атмосфері наукової дискусії в просторі полілогу між учасниками Конгресу з Одеси, Києва, Харкова та інших соціологічних центрів нашої країни. У фокусі уваги учасників дискусії були такі питання:

- проблема дому в інтерпретації соціологів;
- багатоаспектність і фрагментарність як передумови пошуку ефективної методики викладання навчального матеріалу;
- дім як проблема художнього відображення соціального буття та об’єкт художнього сприйняття життя;
- дім – антидім, псеводім, старий дім; руїни в розумінні соціології та мистецтва;
- місце та роль дому в біографічній ситуації;
- Альфред Шюц. “Повернення додому” та сучасність;
- дім у різних культурах;
- міжпредметний підхід до аналізу феномену дому;
- особливості методичних засобів і прийомів представлення визначеної тематики в навчальному процесі.

Через проблему дому, як зазначають учасники круглого столу, розглянуто й проблеми методики соціологічного дослідження проблем сучасного суспільства і проблеми методики викладання соціологічних дисциплін з урахуванням синергетичної моделі навчання, а також актуалізовано деякі питання представлення проблеми дому в мистецтві (зокрема в сучасній українській літературі). Все це було відображено та цікаво проілюстровано в доповідях професора О.Я. Даниленко (“Солдат, що повертається додому: переосмислення ідей А. Шюца”), викладача М.С. Живілової (“Втрата і віднайдження відчуття дому внутрішньо переміщеними особами в Україні”), професора І.Д. Денисенко у співавторстві з аспіранткою А.І. Воронковою (“Мода у проблемному полі сучасного дому”) та інших учасників круглого столу.

Ще одним прикладом пошукового формату роботи Конгресу стала секція “Соціологія в дії: ЕкспертиЗА Реформ”, організована членом Правління САУ кандидатом соціологічних наук О.О. Дейнеко (м. Харків). Всі доповіді учасників, як звітували організатори секції, мали прикладний характер і стосувалися важливих для сучасної України питань: особливостей імплементації реформи децентралізації в Україні, різноманіття культурних форм державних урочистостей, аналізу форм взаємодії експертної спільноти з представниками органів державної влади тощо. Співставлення номінального дискурсу та реальних практик органів влади (з аналізом статистичних, соціо-

логічних, дискурсивних даних), аналіз проблематики методології експертизи (зокрема, збагачення соціологічного інструментарію публічною інформацією органів державної влади), міждисциплінарна аналітика (насамперед, на межі з юриспруденцією, науками про право та державне управління), обговорення перспектив працевлаштування спеціалістів із соціокультурної експертизи на сучасному ринку праці в Україні, ціннісна нейтральність експерта – все це стало комунікативно-тематичними вузлами, навколо яких організовувалася вся робота секції².

Варто зауважити, що в такому контексті стають вкрай актуальними та важливими методологічні пошуки соціології. Саме ним була присвячена робота секції № 1 “Стан логіки та методології соціології в Україні: тупцювання на місці чи рух вперед?”, в рамках роботи якої професор Ю.І. Яковенко порушив питання методологічної травми³: проблем, пов’язаних з “тенденцією зниження вимогливості до обов’язкового представлення всіх складових методологічної бази дослідження як у його програмі, так і у звітних матеріалах, публікаціях за одержаними результатами, в тому числі нормативного оформлення статей, що друкують у фахових виданнях України із соціології. Як приклад, професор Ю.І. Яковенко наводить деякі статті, опубліковані у таких українських соціологічних виданнях, як “Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Соціологія” та журнал “Соціологія: теорія, методи, маркетинг”. Під методологічною травмою Ю.І. Яковенко пропонує розуміти практики “спрощення”, як спосіб “пояснення (легітимації) обставин, згаданих гатунків”.

У цьому контексті цілком органічною була доповідь професора Є.І. Головахи “Чи існують методологічні принципи, що можна вважати загальноновизнаними в соціологічній спільноті?”, що у своїй основі мала результати опитування вітчизняних науковців, які не знайшли однозначної відповіді на сформульоване запитання. Організатори та учасники дискусії зауважили, що прагнення ігнорувати світові наукові канони представниками нашої фахової спільноти пояснюються тим, що дуже вже тут люд творчий, яким канони логіки лише заважають, а інакомислячі своїми повчаннями тільки дратують, оскільки підривають для багатьох бажане спрощення як технології соціологічних досліджень, так і звітування про їхні результати.

У перебігу дискусії навколо порушеної професором Є.І. Головахою теми обговорювалися такі проблеми, як низький рівень фахової комунікації з конкретних питань базового змісту (наприклад, тільки логіки та методології або тільки теоретичних засад дослідження, що, як зауважили деякі учасники, не можна називати теоретико-методологічними засадами); недискусійність і односторонність наукової комунікації (“вже узвичаєне бажання науковців на конференціях тільки проголошувати свої промови, уникаючи конкретних дискусій всередині фахової спільноти”), нездатність наукової спільноти сформулювати єдиний категоріальний апарат (що подається як “відсутність

² Там само. С. 445–451.

³ Яковенко Ю.І. Методологічна травма в соціологічних полях України. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи.* Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна. 2017. Вип. 39. С. 9–27.

загальноприйнятих понять і категорій”); брак зацікавленості “практичних” соціологів у теоретичних узагальненнях і брак коштів на проведення досліджень “академічними” соціологами, що репрезентується як розрив між емпіричним і теоретичним рівнем соціологічного знання, тощо.

Професор Н.Й. Черниш у своєму виступі на секції “Тенденції та перспективи розвитку сучасної соціології” спробувала виявити ці ж тенденції від самих її витоків, тобто починаючи від XIX ст., до сьогодення. Аналізуючи перспективи розвитку соціології, учасники дискусії акцентували на колосальних суспільних змінах, трансмутації суспільної свідомості, впливу засобів масової (дез)інформації, становленні глобального простору ідентичностей, що за своїм кумулятивним впливом призвело, на думку професора Ю.І. Яковенка, до переважання процесів деградації та атомізації, знищення зв’язності, як властивості соціальної структури і, відповідно, до деградації самої соціології до стану соціографії. Внаслідок цього соціологія в Україні у своїх теоретичних вимірах стає вторинною, епігонською, провінційною.

Наприкінці дискусії академік В.С. Бакіров не тільки схвально оцінив гострий характер дискусії, але й назвав її вартою продовження, не чекаючи наступного Конгресу САУ. Головуючому (професору Ю.І. Яковенку) залишилося констатувати, що за відсутністю вагомих ознак виразного руху вперед у справі розвитку логіки та методології соціологічних досліджень в Україні маємо все ще тупцювання на місці. Він також підкреслив, що методики з підручників перестають працювати, оскільки вони більше не гарантують отримання надійних соціологічних даних, що класичні методи опитування дають дедалі більше збоїв, бо будуються на теоретичних засадах наукового модернізму. Все це ставить перед дослідниками завдання пошуку нових методів збору соціологічних даних, тому концепція “big data” варта розгортання та застосування.

Учасники суміжної за тематикою та проблематикою секції № 2 “Методи збору кількісної соціологічної інформації в сучасному світі” зауважили, що наразі існує регламентація діяльності соціологів двома типами стандартів: обов’язковими для членів соціологічних асоціацій (зокрема, ESOMAR, AAPOR, WAPOR та Кодексом професійної етики САУ) і рекомендаціями щодо бажаних методів проведення певних типів досліджень, (“гарна практика” – Best Practices for Survey Research), причому такі рекомендації вже є для телефонних опитувань, екзит-полів тощо. Проте існують і специфічні саме для України і дуже конкретні запитання, які не регулюються жодними стандартами: наприклад, яким чином враховувати міграцію через війну на Сході України при формуванні репрезентативних загальнонаціональних вибірок; яким чином вивчати динаміку процесів в Україні після 2014 р., коли Крим і частина Донбасу недоступні для досліджень тощо.

На думку виступаючих на зазначеній секції, саме ця ситуативна відсутність стандартів призводить до того, що дані різних соціологічних центрів суттєво розрізняються між собою, що підриває соціальну, методологічну, інтелектуальну довіру до соціологічних досліджень і робить нагальною потребу у розробці стандартів чи рекомендацій щодо “гарної практики” для питань, що є специфічними для України. Саме тому в

перебігу роботи секції було запропоновано створити науково-дослідний комітет САУ з розробки стандартів і рекомендацій щодо зазначених питань⁴.

З огляду на назву III Конгресу САУ, його центральною тематикою була проблематика соціальних нерівностей, соціальної політики щодо їхнього подолання та соціальної напруженості в суспільствах (зокрема, пострадянських) глобального “другого Модерну”.

Так, на об’ємній і змістовній секції “Структури нерівностей: соціальні розколи, тенденції зміни, виклики політиці” саме ця, ключова тема Конгресу обговорювалася, насамперед, з точки зору дослідницьких методологій, емпіричних і практичних проявів, впливу на політичну (зокрема, протестну) поведінку на мікрорівні та соціальну напруженість – на макрорівні⁵.

Доповіді учасників з Києва, Львова, Дніпра, Одеси, Харкова, Санкт-Петербурга були присвячені проблематиці комплексних нерівностей і актуалізації суб’єктності індивідів у цих умовах, зрушень до постіндустріальних (меритократичних) моделей нерівності (професор О.Д. Куценко); дослідженню прекаріату та його ознак, зокрема категоризації нестандартних і нешаблонуваних зайнятостей (наприклад, фрілансу) як прекарності (професор Н.В. Коваліско); обговоренню результатів міжнародних досліджень в межах 6-ї Рамкової програми ЄС “Соціальна нерівність і що вона означає для економічного та демократичного розвитку Європи та її громадян. Посткомуністична Центральна та Східна Європа у порівняльній перспективі”, які фіксують високий ступінь соціальних нерівностей та поляризації в Україні як наслідок переходу до ринкової економіки, що спричиняє зростання корумпованості, соціальної напруженості та революційних протестів громадян (Г.В. Єремичева); проблематиці залучення людей до участі в громадському житті (професор О.В. Лісеєнко). Аналіз змісту категорії “політична участь” здійснював у своєму виступі Г.Г. Уджмаджурідзе (Дніпро), який акцентував увагу, насамперед, на чинниках політичної участі в умовах сучасного українського суспільства.

У рамках цієї секції були представлені результати емпіричних досліджень, здійснених харківськими (професором О.І. Горошко) та одеськими (О.В. Князевою, К.В. Познанською) соціологами, які були присвячені, відповідно, застосуванню Інтернету в політичних практиках (“політика 2.0”) та динаміці соціального самопочуття та якості життя міського населення, зокрема соціальних проблем людей похилого віку.

Київська дослідниця О.В. Симончук представила результати емпіричного аналізу зв’язку приналежності до соціальних класів (як аналітичних категорій) з політичною активністю та протестними настроями українських громадян.

Наростанню нерівностей в інформаційній сфері було присвячено роботу секції № 13 “Інформаційна нерівність як нова форма соціальної диференціації: можливості

⁴ Тези доповідей та виступів учасників III Конгресу САУ “Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання”. 12–13 жовтня 2017 р. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна. 2017. С. 17–27.

⁵ Там само. С. 28–37.

соціологічного аналізу і прогнозування”. Дискусії, що розгорнулись у межах роботи секції, були присвячені таким питанням:

- визначення місця та ролі смарт-пристроїв у житті сучасної людини;
- що (хто) вони сьогодні: об’єкт чи суб’єкт? Наскільки підвладні нашому управлінню, як за допомогою методів соціології виміряти ступінь їхньої суб’єктності (об’єктності);

- можливості формального моделювання для аналізу розповсюдження повідомлень у соціальних мережах; яке майбутнє нас чекає у зв’язку з нав’язливою пропозицією інформації в різних веб-сервісах; наскільки ми здатні протистояти спробам маніпулювати нашою свідомістю;

- великі дані: які можливості доступу до них стають чинником інформаційної нерівності;

- зміст поняття “інформаційна нерівність”, обмеженості його розуміння.

За результатами дискусії учасники секції дійшли таких висновків:

- вивчаючи проблеми цифрової нерівності, слід приділяти увагу не тільки кількісним показникам забезпеченості комп’ютерною технікою та можливості підключення до глобальної мережі, але й особливостям “наздоганяючої” інформатизації в технологічно залежних країнах;

- сучасним соціологам необхідний як доступ до великих даних, так і навички їхнього аналізу. У зв’язку з цим на факультетах і відділеннях соціології необхідно оновлювати (додавати) спецкурси, що стосуються сучасних методів аналізу даних та обробки інформації, одержаної з мережі Інтернет.

Немає нічого неочікуваного у тому, що наростання нерівностей призводить до відповідних тенденцій у сфері соціальної напруженості, чому була присвячена робота секції № 4 “Соціальна напруженість у кризовому суспільстві: чинники актуалізації та механізми подолання”, керівником якої виступала професор О.Г. Злобіна⁶.

У рамках цієї секції йшлося про необхідність міждисциплінарного аналізу (соціологічного, психологічного, демографічного) соціальної напруженості. Учасники секції розглянули різнорівневі прояви соціальної напруженості:

- на макрорівні – вплив процесів глобалізації, міграційного вибуху тощо;
- на мезорівні – вплив кризових процесів всередині українського соціуму;
- на мікрорівні – в конкретних кейсах протестної активності.

За підсумками роботи секції, її учасники дійшли висновку, що однією з ключових проблем сучасних досліджень соціальної напруженості є суттєві суперечності, які виникають між загальновизнаними теоретичними концептуалізаціями та їхнім слабким емпіричним підтвердженням. Наявність цих проблем актуалізує потребу вироблення нових підходів як до наукової концептуалізації теми соціальної напруженості, так і до розробки нового методичного інструментарію.

Суттєвий внесок у конструювання сучасних нерівностей вносить освіта, що було продемонстровано на засіданнях секції № 18 “Освіта XXI сторіччя: вектори розвитку”.

⁶ Там само. С. 38–66.

Актуальність проблем, що розглядалися на секції, викликали велику зацікавленість колег-соціологів, зібравши на засідання секції близько 40 учасників з різних соціологічних центрів нашої країни та зарубіжних гостей.

Дискусії на секції велися навколо таких питань:

– проблеми підвищення якості освіти за умови системних змін на всіх щаблях освіти (від дошкільної підготовки до освіти людей третього віку), розвитку усіх секторів освіти (від формальної до інформальної);

– тенденції професіоналізації та профілізації освіти (наголошувалося, що система освіти повинна розробляти й впроваджувати програми виявлення та розвитку професійних нахилів і здібностей молоді, втілювати ефективну модель професіоналізації старшої школи);

– академічна культура та доброчесність в освіті.

Ця тематика була продовжена в роботі круглого столу “Вчитель нового покоління: що маємо та чого прагнемо?”. Дискусія була фреймована доповіддю професора С.А. Щудло “Українські вчителі у дзеркалі дослідження за методологією TALIS”, в якій було представлено результати Всеукраїнського моніторингового опитування директорів і вчителів загальноосвітніх навчальних закладів, здійсненого протягом лютого – серпня 2017 р. Українською асоціацією дослідників освіти. Як результат, виявлено спільне та відмінне в соціально-демографічних і професійних характеристиках українських учителів порівняно з їхніми закордонними колегами, а також особливості середовища їхньої професійної діяльності.

Цікаву реакцію (суто соціоінженерну, соціально-технологічну) на тематику Конгресу запропонувала секція № 8 “Соціальна політика та соціальна робота в умовах актуалізації нових соціальних нерівностей”, де були представлені 28 науковців з ВНЗ Тернополя, Дніпра, Запоріжжя, Чернівців, Києва, Маріуполя), Харкова, Мінська (Білорусія) та інших міст.

Так, професор А.І. Андрющенко (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна) поставила питання про особливості та проблеми інституціоналізації соціальної роботи в Україні; професор С.К. Шандрук і викладач В.С. Біскуп (Тернопільський національний економічний університет), розвиваючи цю тематику, зосередили увагу на важливості прогнозування та попередження виникнення соціальних проблем у сучасному українському суспільстві, зокрема з точки зору підготовки студентів спеціальностей “Соціологія” та “Соціальна робота” до здійснення прогностичної діяльності.

Певної міждисциплінарності та міжтематичності роботі секції додала доповідь доцента С.В. Марікян (Харківський національний університет радіоелектроніки), яка звернулася до дослідження процесів соціокультурної адаптації іноземних студентів до життя та навчання в Україні. Ілюстративності та показовості роботі секції додала ґрунтовна доповідь магістранта соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна М. Литовченко, яка проаналізувала процеси соціальної адаптації людей з інвалідністю завдяки їхньому залученню до спорту, акцен-

туючи увагу на питаннях професійної підготовки соціальних працівників до роботи з людьми з інвалідністю⁷.

Ще одним аспектом соціоінженерних і соціоконструктивних зусиль був аспект, висвітлений у роботі секції № 9 “Публічне управління в умовах суспільних змін: подолання нерівностей, регулювання конфліктів”. Учасники секції дійшли висновку, що в умовах кардинальних суспільних змін, які відбуваються в Україні, спостерігається зростання соціальних нерівностей і загострення різних типів конфліктів. Це ставить перед публічним управлінням нові завдання, вирішення яких можливе завдяки залученню широкої громадськості.

Актуалізація нерівностей і конфліктів у контексті соціокультурних змін в українському суспільстві, як зауважили учасники секції, проходить в умовах євроінтеграційних процесів, що передбачає зміну моделей публічного управління, екстенсивного та інтенсивного реформування множинних соціальних сфер, змін політик пам’яті як складової національної безпеки, розвитку публічного лідерства, а також трансформації моделей взаємодії держави та громадянського суспільства.

Проте, на думку учасників секції, відсутність необхідної підготовки управлінців, застосування традиційних (часто суто адміністративних) методів управління з метою прискорення досягнення результатів призводять до непорозуміння, конфліктів і навіть до конфронтації між владою та суспільством. Цьому може запобігти плідна співпраця органів державного управління та місцевого самоврядування з вітчизняними соціологами, зокрема з їхньою професійною організацією – Соціологічною асоціацією України⁸.

Важливим виміром нерівностей і напруженості в сучасному світі є етнізація соціальних нерівностей, чому була присвячена робота секції № 7 “Соціальні нерівності в контексті етнодинаміки сучасного світу”. У межах секції розглядалися питання етнічної та національної диференціації сучасного українського суспільства, її причин і наслідків. Виступаючи на секції обговорювали такі проблеми, як позитивна дискримінація в етнічно змішаних регіонах та її наслідки для міжетнічних відносин (на прикладі Бессарабського регіону); етносоціальна трансформація кримськотатарського народу в сучасному Криму крізь призму історичного аналізу; етнічні та національні ідентичності та методика їхнього вимірювання; актуальні маркери сприйняття України й українства; особливості етнонаціональних ідентичностей українського студентства; можливості вимірювання етнонаціональних ідентичностей якісними методиками тощо.

Цікавим напрямом секційної роботи стало звернення до досвіду порівняльних досліджень, зокрема способів розуміння патріотизму і націоналізму в Польщі та в Україні, а також до наукових розвідок, присвячених дослідженню ролі соціальних мереж у репрезентації дискурсивних етнічних і національних ідентичностей та дослідження етнічного виміру споживацьких нерівностей у сучасній Україні⁹.

⁷ Там само. С. 143–170.

⁸ Там само. С. 171–111.

⁹ Там само. С. 136–142.

Важливим напрямом досліджень учасників Конгресу стали процеси інтеграції/дезінтеграції в сучасному світі (секція № 12), з одного боку, та тематика секції № 5 “Цінності, що згуртовують і розмежують: Україна і Європа в порівняльних дослідженнях” – з іншого.

Так, у рамках секції № 12 проаналізовано перспективи інтеграції Європейського Союзу у більш масштабні економічні спільноти; процеси протистояння між Єврокомісією та різними групами інтересів ЄС з приводу цих амбіцій; процеси та ефекти “демократичного відкату” в країнах ЄС під приводом протидії дезінтеграційним ефектам плебісцитів та референдумів (що деякі противники глобальних інтеграційних процесів взагалі вважають “смертю демократії”); феноменальність індексів демократії, аналіз їхніх переваг і недоліків. Учасники секції дійшли згоди щодо недосконалості цих індексів та необхідності подальших розробок у цьому напрямі, особливо з урахуванням відкритості демократичних процесів у сучасних суспільствах до впливу з боку недержавних структур.

У рамках другої панелі (модератор – О. Шестаковський) секції № 5 панувала тематика методології та застосування усталених концепцій цінностей, за допомогою яких можна порівнювати суспільства, а також окремі культурні й соціальні групи в синхронному й діахронному вимірах, зокрема теорія базових цінностей Ш. Шварца та теорія культурних вимірів Х. Хофстеде. Фундаментальною для цієї панелі стала доповідь російського соціолога В. Магуна, який представив типологічний підхід до вимірювання цінностей, у межах якого цінності розглядаються не окремо, а комбінуються у п’ять основних типів, що спостерігаються в усіх європейських країнах. Розвиваючи не стільки методологічну, скільки означену тематичну лінію, О. Шестаковський презентував результати порівняльного аналізу цінностей невеликих вибірок українських і китайських (що навчаються в Україні) студентів, а також результати моніторингу ціннісних Інституту соціології НАН України, а К. Нагорняк, здійснивши адаптацію методики вимірювання уточнених базових цінностей за Ш. Шварцем, представила результати двох претестів методики на студентських вибірках.

Важливим аспектом соціальних трансформацій глобального світу та наростання нерівностей є трансформація соціального та фізичного простору, а також пов’язаних з цим політик тілесності, просторовості, туризму, переміщення, фізичної мобільності, вільного часу.

Саме цій проблематиці було присвячено роботу аж трьох секцій.

Так, на секції № 23 “Соціологія та медицина: взаємодія в умовах соціальної диференціації” було представлено сучасні проблеми соціології медицини. Крім фахівців-соціологів у роботі секції взяли участь викладачі та магістранти медичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, а також провідні фахівці медичних установ Харкова.

Учасники секції обговорювали такі питання, як управління індивідами та соціальними групами в реалізації медичних політик; соціально-психологічне сприйняття економічного становища медичного працівника; динаміка відносин “лікар – лікар”, “лікар – середній персонал”, “лікар – пацієнт”; запити соціальної гармонізації практичної

охорони здоров'я на рівні ЛПЗ (механізми конкретної взаємодії сучасного суспільства, галузі та пацієнта) тощо.

На секції № 21 “Вільний час та дозвілля в процесах соціального розвитку суспільства” увагу було зосереджено перш за все на поширенні різноманітних дозвіллевих практик у повсякденному житті сучасних українців (спортивно-оздоровчих, творчостетичних, культурно-розважальних). Обговорювалися методи дослідження традиційних і відносно нових для українського суспільства дозвіллевих практик (наприклад, велнесу), а також широкий арсенал теоретичних підходів до соціологічного аналізу цих практик.

На секції № 22 “Туристичні практики у соціологічному вимірі” учасниками з України, Чехії, Польщі було обговорено актуальні питання соціології туризму. Свої напрацювання колегам по секції представили науковці з Харкова, Донецька, Києва, Мінська, Іглави, Перемишля, Ужгорода. Зокрема, під час форуму дослідники цієї секції представили свої розвідки на теми: “Практики зайнятості людей похилого віку у сфері туризму”, “Сучасні концепції мобільності”, “Туристсько-рекреаційна субкультура як новий тренд у соціальній роботі”, “Основні сфери неформальної зайнятості населення в туристичній галузі Закарпаття”, “Інституціоналізація соціології туризму”, “Кордон як бар'єр туристичних переміщень” та ін. Учасники секції акцентували увагу на тому, що навіть в умовах наростання світ-системної нерівності Україна як суспільство, що не настільки сконцентроване на туризмі та туристичних практиках (на відміну від більш благополучних і багатих суспільств), демонструє соціологічний та соціальний інтерес до цієї проблематики.

Певною мірою ця проблематика була продовжена на круглому столі “Соціологія транспорту – новий напрям соціологічного теоретизування”, проведеного, насамперед, зусиллями кафедри соціології та політології Національного авіаційного університету (м. Київ) та її викладачів: професора О.А. Хомерікі, доцента О.В. Михайлича, доцента К.В. Настоящої, старшого викладача Н.І. Грищенко, викладача А.Ю. Тащенко, викладача І.Г. Шаповал.

Організаційно був створений науково-дослідний комітет САУ з питань соціології транспорту. Рішення про його створення було оголошено на прикінцевому пленарному засіданні III Конгресу САУ під час підведення підсумків його роботи. Основними завданнями комітету визначено: дослідження транспорту як соціального інституту; аналіз надання транспортних послуг як складного соціально-економічного процесу; вивчення різноманітних груп споживачів транспортних послуг з урахуванням глобального та регіонального контексту формування споживацьких запитів.

Однією з масштабних та надзвичайно актуальних за своєю тематикою виявилася секція № 6 “Соціальний простір України воєнного часу: нові поділи, девіації і суспільні рухи”, в роботі якої взяли участь 27 учасників Конгресу.

Концептуальну доповідь запропонував учасникам секції професор І.П. Рущенко, який розглянув теоретичні підґрунтя гібридної війни Російської Федерації проти України: 1) теорію керованого хаосу; 2) теорію когнітивної війни (впровадження хибних концепцій у свідомість суперника, які підривають обороноздатність); 3) мережеву тео-

рію; 4) технологію рефлексивного управління (як маніпулювати суперником, щоб він прийняв потрібне рішення). Крім того, він проаналізував роботу “мозкових центрів” Російської Федерації, що розробляють агресивні стратегії.

Концепцію національного феномену цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України представив у своїй доповіді професор Ю.А. Калагін, який, зокрема, продемонстрував приклади реальної діяльності відповідних підрозділів у допомозі населенню.

Професор А.С. Лобанова у своїй доповіді “Сила та слабкість соціального контролю в умовах криз і військових конфліктів: український контекст” проаналізувала уразливості механізмів наявного соціального контролю в суспільстві. Особливу увагу вона приділила уразливості підлітків до впливу деструктивних соціальних груп у соціальних мережах (“групи смерті”), що є наслідком практичної відсутності механізмів соціального контролю у цій сфері.

“Вплив війни на регіональну спільноту Донбасу” – саме так назвав свою доповідь професор І.Ф. Кононов, який презентував результати проекту “Масова свідомість у зоні воєнного конфлікту на Донбасі”. Акцентуючи на високому рівні розповсюдження недовіри між людьми, недовіри до ЗМІ (вітчизняних і російських), до державних діячів та інституцій, доповідач дійшов висновку щодо розповсюдження реакції соціальної мімікрії в українському суспільстві. У підсумках до виступу професор І.Ф. Кононов підкреслив, що війна на Донбасі стала травматичним досвідом, але не спричинила знищення регіональної спільноти: колективні наративи відповідного досвіду можуть ще більше виразити регіональну специфіку, що треба враховувати, розробляючи політику реінтеграції цього регіону.

Тему, запропоновану професором І.Ф. Кононовим, продовжила доцент С.В. Хобта, яка звернула увагу учасників секції на проблематику “заморожених конфліктів”, підкресливши, що пострадянські країни, які мають “заморожені конфлікти”, обирають щодо них так звану “стратегію терпіння”, яка полягає у відсутності будь-якої діяльності щодо налагодження відносин з “сірою зоною”, а також в обмеженні комунікації та економічних зв’язків з нею. Як зауважила доповідачка, незважаючи на об’єктивно погану ситуацію, люди у квазі-державах не обов’язково невдоволені існуванням, тож затягування вирішення ситуації ускладнює інтеграцію. Результати дослідження на підконтрольній частині Луганщини показують, що мешканці регіону відчують себе однією спільнотою з тими, хто залишився на окупованій території, сподіваючися на мирне вирішення конфлікту та об’єднання територій.

Дослідженню спільнот була присвячена доповідь доцента Л.І. Верховод, яка сконцентрувала свою увагу на феномені неформальних практик в економічній поведінці жителів прифронтових зон Донбасу. Засновуючись на даних якісного дослідження, вона довела, що жителі прифронтових зон Донбасу практикують неофіційну зайнятість, уникнення сплати податків, хабарництво – все те, що викликає осуд, але не стає при цьому підґрунтям для повної відмови від таких практик. З огляду на отримані дані, авторка говорить про існування специфічного феномену – подвійного соціального утримання.

Схожу тематику підняла у своєму виступі “Інтеграція та відчуження молоді в умовах військових конфліктів: пошук компромісів” доцент О.С. Славина. Вона акцентувала на тому, що сучасна молодь може бути як потенційним об’єктом залучення до антидержавної діяльності, так і носієм потенціалу захисту Батьківщини. Нарешті, цікавий варіант теоретичного узагальнення дослідження спільнот запропонувала доцент О.Б. Іванкова-Стецюк у доповіді “Зрозуміти інших: конструювання просторів миру в територіальних громадах України воєнного часу”, де показала, що в результаті збройного конфлікту на Сході України територіальні громади постали як громади-реципієнти для вимушено переміщених осіб (ВПО), що актуалізувало тенденцію до переходу від формату погашення локальних конфліктів до формату розбудови миру. Доповідачка підкреслила, що сьогодні в регіональних територіальних громадах створюються передумови для руйнування бар’єрів між “своїми” та “чужими” і порозуміння між людьми в процесі спільної діяльності та постійного діалогу.

Проблемам вимушених мігрантів були присвячені розробки доцента К.В. Батаєвої та аспірантки О.О. Попової, представлені в їхній спільній доповіді “Концепт соціального капіталу вимушених мігрантів у сучасній соціології”. Авторки розглядають три види соціального капіталу мігрантів (сковуючий, поєднуючий та контактний/пов’язуючий) і пропонують вимірювати силу та розміри цих видів соціального капіталу за трьома індикаторами (силою довіри, нормами взаємності та членством у соціальних мережах). Аспірантка Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна О.О. Проценко у своєму виступі на тему “Вимушене внутрішнє переміщення та внутрішньо переміщені особи: теоретичні підходи до вивчення” вдалася до пошуку теоретичного підґрунтя соціологічного аналізу внутрішньої міграції в Україні, зосередивши свою увагу на теорії “тяжіння та виштовхування”, теорії міграційних систем (мереж) та теорії трьохстадійності міграційного процесу (Т. Заславської та Л. Рибаківського).

Спільноті волонтерів присвятила дослідження Н.А. Азьмук, яка у доповіді “Волонтерська діяльність як форма нестандартної зайнятості” проаналізувала сутність та специфіку волонтерської діяльності в Україні (зокрема, роль цифрових технологій у волонтерстві, роль волонтерства у сучасній економіці тощо). У доповіді доцентки Л.Ю. Кримчак, яка досліджувала комунікативну культуру волонтерів, проаналізовано основні складові такої культури за результатами тестування групи студентів-волонтерів м. Дніпро.

Важливим виміром воєнних конфліктів є, безумовно, комунікативний вимір, чому був присвячений цілий ряд доповідей. Так, кандидат соціологічних наук О.С. Петренко досліджувала Інтернет-виміри, зокрема використання російських інтернет-сервісів. У своїй доповіді вона продемонструвала нерівномірність використання соцмереж за областями України та розглянула політику блокування ресурсів в Україні на окупованих територіях та в Російській Федерації. Аспірантка І.В. Журба аналізувала пропагандистську складову війни на Донбасі на основі контент-аналізу ЗМІ невизнаних республік, з точки зору пропонованого ними представлення соціальної дійсності, формування уявлення про Україну, наповненості дискурсу мемами

(“каратели”, “бандерівці”, “українацисти” тощо). Викладач М.С. Живілова у доповіді “Трансформація уявлень про міський простір під впливом війни (на прикладі Луганська)” показала, що внаслідок фізичного руйнування просторових об’єктів трансформувались усталені повсякденні практики проживання/освоєння простору під інтереси ведення війни. Практики користування виникають під певну ситуацію і діють доти, доки в цьому є потреби (приміром, знання про місця, де можливо отримати необхідні для виживання в умовах війни ресурси: їжу, воду, електроенергію, ліки тощо).

На перший план в умовах війни виходить проблематика безпеки та збереження соціального порядку, чому було присвячено цілу низку доповідей і виступів учасників Конгресу. Так, доцент Л.В. Калашнікова, досліджуючи безпеку життєдіяльності, запропонувала виокремити такі аспекти, як об’єктивно-суб’єктивний (безпека життєдіяльності як потреба, цінність, відчуття захищеності); структурно-функціональний (безпека життєдіяльності як атрибут соціального об’єкта, що забезпечує стан його динамічної рівноваги, або система заходів, спрямованих на прогнозування, упередження, мінімізацію негативних наслідків загроз, небезпек і ризиків); соціокультурний (безпека життєдіяльності як дотримання норм, правил поведінки, від забезпечення яких залежить безпечність функціонування та розвитку динамічних систем, а також становлення та розвиток особистості безпечного типу, формування культури безпеки життєдіяльності). Доцент В.І. Поклад, переходячи до емпірики безпеки життєдіяльності, презентував результати дослідження стрес-факторів у роботі слідчих Національної поліції України та довів, що стресогенним чинником є, насамперед, інституційний чинник, де найвагомішими є перевантаження (багато справ одночасно і за обмежений час), ненормований робочий день і тиждень, підвищена відповідальність за рішення. Проте важливим є й організаційний фактор (перш за все напружені стосунки з керівниками). Тематику продовжив доцент О.О. Сердюк, який презентував результати дослідження “Публічна безпека та довіра до правоохоронних органів”, проведеного у Харківській області. Цікавим підсумуванням цього стала доповідь доцента М.М. Чаплика “Роль та місце злочинного світу в російсько-українській гібридній війні”. Особливу увагу у своїй доповіді дослідник приділив погіршенню криміногенної ситуації; використанню кримінальних елементів у діях антидержавного характеру (наприклад, захоплення державних інституцій); їх участі у бойових діях; залученню криміналу до терористичної діяльності.

Чималі зусилля були спрямовані на загальнотеоретичні та загальноконцептуальні спроби осмислення відносно нової для української реальності ситуації військового конфлікту. При цьому старший науковий співробітник Л.Г. Скокова (Інститут соціології НАН України) у докладі “Варіативність якісних методів у полі *military studies*” акцентувала увагу на міждисциплінарності військових студій, що актуалізує такі методи дослідження, як наративи, мемуари, глибинні інтерв’ю, групові інтерв’ю. Одним з центральних стає біографічний метод, який дозволяє вивчати досвід міграцій, девіацій, насилля тощо, а також візуальні дослідження, які дозволяють аналізувати специфіку репрезентацій військових дій і подій у фото-, кіно-, відеодокументах.

Важливий загальнотеоретичний аспект конструювання конфлікту порушила доцент А.М. Ніколаєвська, яка у доповіді “Релігія, суспільство, особистість: сучасні проблеми, протиріччя, парадокси” проаналізувала специфіку функціонування релігії в Україні: від залучення релігійних організацій до волонтерства та від капеланства до взаємодії з політикою, зв’язку з нерелігійними ідентичностями.

Робота секції № 6 була не тільки змістовно насиченою, але й емоційно забарвленою, оскільки доповіді та виступи її учасників торкалися надзвичайно болючих проблем нашого сьогодення.

Питання, що обговорювались у межах роботи секції № 17 “Молодь у суспільстві нерівних: чинники та механізми самореалізації”, також стосувалися проблеми, яку сучасні науковці (соціологи, демографи, політологи) визначають чи не головним бар’єром не тільки модернізації нашого суспільства, але й його виживання. Йдеться про поширення еміграційних настроїв і реальні еміграційні практики української молоді, спричинені, як свідчать численні соціологічні дослідження, неможливістю її самореалізації на Батьківщині. І хоча за останні роки, як зазначила у своїй доповіді “Сучасні молоді: рівні серед нерівних” професор Л.Г. Сокур’янська, українська молодь поліпшила своє соціальне становище (сьогодні її вже не можна назвати однією з найуразливіших груп населення, як це було в 1990-х – початку 2000 років), прагнення до самореалізації (особливо освіченої молоді) спонукає сучасних молодих фахівців до виїзду за кордон. Цей процес може призвести (і вже призводить) до інтелектуального зубожіння нації, до втрати людського капіталу нашої країни.

Про те, як виправити ситуацію, що склалася, говорила у своїй доповіді “Політика зменшення нерівності молоді в умовах децентралізації” кандидат соціологічних наук, директор Інституту соціальних досліджень імені Олександра Яременка Т.В. Бондар. На ризиках самореалізації дітей трудових мігрантів в Україні акцентувала свою увагу С.М. Аніпченко (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна). Про чинники та механізми самореалізації молодих людей з особливими потребами говорила у своєму виступі на секції доцент О. Фудорова (Херсон).

Велику цікавість учасників секції викликала доповідь професора М. Зелінської (Інститут соціології Університету Зеленої Гури, Польща), яка розповіла про результати українсько-польського дослідження, здійсненого серед студентства деяких прикордонних регіонів України та Польщі спільно із співробітниками кафедри соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна та студентами, що спеціалізуються на цій кафедрі. Серед іншого професор М. Зелінська акцентувала увагу на еміграційних настроях польських студентів, також пов’язаних з їхнім бажанням самореалізуватися, в тому числі у професійній сфері.

Суттєвим доповненням до доповіді професора М. Зелінської були виступи магістрантів соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна – безпосередніх організаторів і учасників українсько-польського дослідження, які порушили широкий спектр питань, пов’язаних з життєдіяльністю студентів Польщі та України: особливості професійної соціалізації студентської молоді

в умовах вищої школи; ціннісні орієнтації сучасного студентства, роль освіти та освітнього дискурсу у формуванні соціальних ідентичностей майбутніх фахівців тощо.

Підводячи підсумки роботи III Конгресу САУ, учасники його заключного пленарного засідання дійшли одностайного висновку, що за своєю змістовною насиченістю, надзвичайно широким спектром проблем, що обговорювались на секціях і круглих столах цього масштабного соціологічного форуму, за складом його учасників, представництвом практично всіх дослідницьких центрів України, кількістю закордонних гостей, чіткою організацією Конгресу, що відбувся, перевершив попередні зібрання соціологічної спільноти України, ставши визначною подією у діяльності САУ.

***Сокурянська Л.Г.,**
професор, д-р соціол. наук,
завідувачка кафедри соціології
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
Голіков О.С.,
доцент, канд. соціол. наук,
доцент кафедри соціології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*